

Strukturuomvandlingen

i dag och i morgon

□ De snabba strukturförändringarna i näringslivet har, förefaller det, på senare tid börjat betraktas som naturliga och oundvikliga inslag i den ekonomiska utvecklingen. Till viss del kan detta kanske bero på att de mest iögonenfallande och drastiska inslagen i omvandlingen varit av något mindre omfattning under det senaste året som en följd av de förbättrade konjunkturförhållandena. Frekvensen av nedläggningsvarsel inom industrin ligger t ex nu på en betydligt lägre nivå än för ett par år sedan.

Men även massmediernas behandling av omvandlingsfrågorna tyder på en något förändrad attityd i riktning mot ökad förståelse — eller kanske resignation. Sensationsrubrikerna är inte längre lika vanliga och har i många fall givit plats för en mera saklig analys och debatt. Om denna iakttagelse är riktig måste utvecklingen mot ökad nykterhet i behandlingen av de väsentliga omvandlingsfrågorna betraktas som mycket lycklig. Eftersom det tycks sannolikt att vi, liksom invånarna i alla andra industriländer, även inom en överblickbar framtid kommer att få leva med förändring och omvandling av arbetsmiljö, teknik m m som väsentliga inslag i samhällsutvecklingen torde alla vara betjänta av en saklig och nykter diskussion kring omvandlingens orsaker, yttringar och följder.

Det ofta använda begreppet strukturuomvandling rymmer en mängd fenomen av vilka bara ett fåtal skall behandlas i denna artikel. Omvandlingen går som bekant fram över hela samhälls- och näringslivet men här

kommer »endast» industrin att behandlas. Likaså är omvandlingens yttringar av mångfaldig karaktär; de inskränks här till de mera drastiska och för arbetstagarna ofta påtagliga förändringarna i form av nedläggningar, fusioner och liknande företagsåtgärder.

Naturligt nog är det nedläggningarna som tilldrar sig det kanske största intresset i såväl den allmänna och politiska debatten som i de samhälleliga åtgärderna för att mildra omvandlingens negativa konsekvenser. Detta intresse är naturligtvis inget att förvåna sig över med tanke på att enbart de till arbetsmarknadsmyndigheterna aviserade nedläggningarna under de nyligen passerade lågkonjunkturåren årligen berörde 10 000 à 12 000 arbetstagare, dvs en dryg procent av de industrianställda. Om man till denna siffra lägger alla dem som samtidigt berördes av partiella driftsinskränkningar och av omflyttningar och andra förändringar inom enskilda företag blir det uppenbart att de senaste åren medfört betydande påfrestningar för ett stort antal människor som under lång tid vant sig vid relativt stabila arbetsförhållanden.

Dessa synpunkter kan kanske ge anledning att tro att de senaste årens forcerade strukturuomvandlingstakt representerar någonting nytt i den industriella utvecklingen. Så är ingalunda fallet. Strukturförändringar av skilda slag är naturliga och självklara inslag i ett ekonomiskt tillväxtförlopp som till stor del grundas på konkurrens mellan företagen om produk-

tionsfaktorer och köpare, på tillkomsten av ny teknik, på stigande inkomster, nya marknader och andra väsentliga delar av vår industriella utveckling. Allt detta innebär att resurser av skilda slag vandrar mellan olika företag och sektorer av ekonomin till de områden där de gör den största nyttan. Tillverkningsmetoder, produkter och företag föds, utvecklas, stagnerar och dör. En jämförelse mellan dagens företag, produkter och tillämpade produktions- och marknadsföringsmetoder och gårdagens visar i hur hög grad ekonomiskt framåtskridande är förbundet med en ständig omvandling av näringslivets struktur.

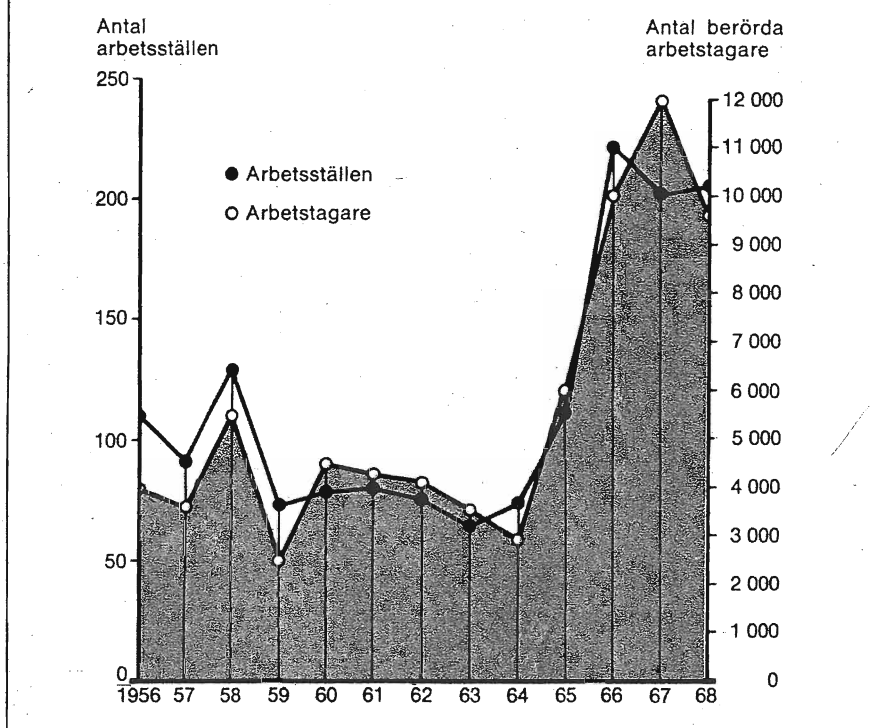
För ett industriland som Sverige i en ständig förändring inom industrin och andra näringsgrenar en självklarhet. Med givna tekniska och marknadsmässiga förutsättningar skulle frånvaron av förändringar otvivelaktigt vara detsamma som stagnation eller tillbakagång.

Brist på data

— Statistiska svårigheter och bristen på empiriska data medför att det är svårt, för att inte säga omöjligt, att ge en något så när fullständig bild av de viktigaste strukturförändringarna inom industrin. Strukturuomvandlingens från flera synpunkter mest positiva inslag, tillkomsten av nya företag, produkter och metoder, finns knappast alls belysta i tillgänglig statistik. Inte heller när det gäller utvecklingens negativa sida, dvs företags-, produkt- och metoddöden, är tillgängligt siffermaterial särskilt tillfredsstäl-

Forts. på nästa uppslag

Varslade nedläggningar inom industrin 1956—68. Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen.

lande. Som en följd av varselavtalet mellan AMS, arbetsmarknadens parter och Industriförbundet, finns dock en något så när tillförlitlig statistik över de nedläggningsvarsel som gjorts av industriföretag sedan 1956. Som diagram 1 visar låg dessa nedläggningsvarsel på en relativt konstant och låg nivå fram till 1965 då de rusade i höjden och genomgick en fyrfaldig ökning vad avser antalet berörda arbetstagare under loppet av tre år. Diagrammet belyser ganska väl nedläggningarnas beroende av konjunkturen; detta samband skulle för övrigt framstå ännu tydligare om utvecklingen hittills under 1969 ritades in i diagrammet eftersom denna innebär en fortsatt minskning av nedläggningarna samtidigt som konjunkturen successivt förbättrats.

Sambandet mellan nedläggningar och konjunkturutveckling är emellertid inte så enkelt som det kan tyckas. Under de senaste månaderna har en rad nedläggningar aviserats av företag inom de låglönebranscher som träffades särskilt hårt av årets löneavtal och liknande effekter kunde konstateras efter 1966 års avtalsuppgörelse. Inom vissa branscher tycks dessutom nedläggningsintensiteten ha styrts mera av långsiktigt verkande krafter — internationella konkurrensförutsättningar, teknisk utveckling, förändringar inom transportområdet etc —

än av mer eller mindre snabbt övergående efterfråge- eller lönsamhetsförändringar som kan följa med en konjunkturbedgång. Exempel på sådana branscher är gruvindustrin, skogsindustrin samt textil- och beklädnadsindustrin. Företagen i dessa branscher har i följd av den skärpta internationella konkurrensen tvingats genomföra betydligt fler nedläggningar än inom sådana mera utpräglade hemmamarknadsindustrier som grafisk industri, livsmedel samt jord- och stenindustri. Men eftersom en del tecken tyder på att även dessa branscher åtminstone delvis måste räkna med att i framtiden arbeta i ett mera internationellt präglat konkurrens klimat är det troligt att de också får räkna med större nedläggningsrisker i framtiden än hittills.

Fusioner

Vid sidan om nedläggningarna tycks företagsfusionerna, dvs köpen och sammanslagningarna av företag, ha väckt den största uppmärksamheten i debatten om industrins strukturomvandling. En orsak är naturligtvis att fusioner ibland får, eller tros få, följder för de anställda, ofta i form av avskedanden. En del fusioner genomförs också just i syfte att skapa förutsättningar för att rationalisera den sammanslagna företagsenheten

verksamhet genom nedläggning eller flera små och kanske omoderna driftsenheter. En femtedel av de senaste årens nedläggningar och driftsinskränkningar har för övrigt kunnat hänföras direkt till tidigare genomförda fusioner.

Diagram 2 ger en bild av företagsfusionernas och samarbetsavtalens antalsmässiga utveckling under efterkrigstiden i Sverige. Fram till slutet av 1950-talet uppvisade antalet företagsamgåenden relativt små variationer kring en i stort sett konstant trend. Sedan dess har en mycket kraftig årlig ökning gjort sig gällande — så kraftig att fusioneringsverksamheten nu är nära 10 ggr mer omfattande än för 10—15 år sedan.

Den puckel i diagrammet som 1955 representerar ändrar inte totalbilden eftersom den till all väsentlig del har fördröjats av den då genomförda förändringen av aktievinstbeskattningen, som medförde en tillfällig anhopning av sådana fusioner som med stor sannolikhet ändå hade förmit till stånd men under en mera utdragen period.

I de omkring 2 400 kända industrifusioner som skett under efterkrigstiden har i runda tal 3 500 svenska industriföretag medverkat (som köpare eller genom att ha blivit uppköpta) av de ca 15 000 industriföretagen med minst fem anställda. Fusionsprocessen har alltså engagerat omkring en fjärdedel av industriföretagen. Antalet svenska industriföretag som under perioden genom fusion upphört att existera som självständiga ekonomiska enheter uppgår till omkring 1 600, dvs 10 procent av antalet industriföretag. Dessa siffror tyder att fusionsprocessen inte varit av den väldiga omfattning som senare allmänna debatten på senare år lätt kunnat ge intryck av. Men om man mäter fusionsprocessen genom att beakta storleken av de uppköpta företagen blir bilden något annorlunda. Enbart de uppköpta företagen har under de senaste åren representerat en sysselsättning på ca tre procent av den totala inom industrin och för efterkrigstiden som helhet torde mellan 25 och 30 procent av de industrianställda ha arbetat i företag som helt eller delvis genom fusion gått upp i ett annat företag.

I motsats till nedläggningar kan fusioner representera en hel rad olika typer av företagsbeteenden. Dessa skulle sammanfattningsvis kunna beskrivas såsom expansion, rationalisering, riskspridning samt strävan efter

troende (gentemot konkurrenter, kunder, leverantörer etc). Denna uppräknning antyder att många fusioner antagligen är relativt okända för variationer i konjunkturläget. Expansionsfusioner bör rimligtvis inträffa i en uppåtgående konjunktur och vid konjunkturedgångar finns det anledning att förvänta rationaliseringsfusioner. Det finns sålunda krafter som driver fram fusioner under i stort sett alla lägen av ekonomisk aktivitet och något klart konjunktursamband framgår inte heller av diagrammet.

Familjeföretag

De flesta företagen i svensk industri är utpräglade familjeföretag. En viktig anledning till den ökade fusionsintensiteten under 1960-talet kan vara att familjeföretagen fått vidkänna fler och ökade svårigheter av skilda slag. Dessa svårigheter hänför sig till kapitalförsörjningen, den tekniska utvecklingen, den tilltagande konkurrensen såväl nationellt som internationellt och andra förändringar i företagens miljö som skärper kraven på planering och ökade kunskaper i företagsledningen. Till detta kommer de av allt att döma ökande svårigheterna inom många familjeföretag att i samband med ägarens dödsfall eller pensionering finna någon kunnig eller villig efterträdare inom familjekretsen. Den lämpligaste eller ibland kan-

ske den enda lösningen i sådana situationer kan vara att sälja företaget till en större konkurrent i branschen eller till ett av de på senare åren så aktiva sk utvecklingsbolagen med anknytning till någon av affärsbankerna.

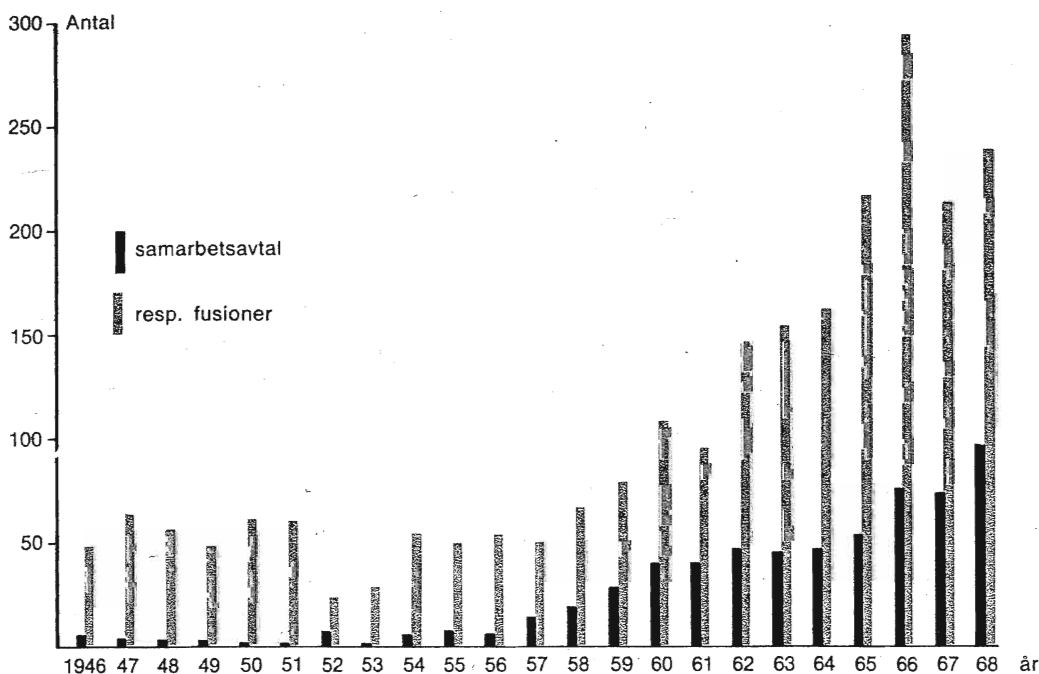
Ett viktigt inslag i de senaste årens fusionsutveckling är att inte bara antalet fusioner ökat utan också storleken på de fusionerade företagen. Vi har nyligen upplevt några av de största industrifusioner som någonsin genomförts i Sverige. Det gäller bl a samgåendet mellan SAAB och Scania-Vabis samt Volvos övertagande av Olofström. Det är naturligt att sådana spektakulära fusioner tilldrar sig den största uppmärksamheten i nyhetsmedia och i den allmänna debatten. Men i skuggan av sådana storfusioner genomförs en mängd samgåenden som med säkerhet kommer att få någån så betydande verkningar för de berörda branschernas och företagens framtida struktur- och konkurrensförutsättningar. Det gäller inte minst järn- och stålindustrin där en rad viktiga produktbyten på senare år genomförts samt skogsindustrin som genom fusioner såväl koncentrerat som integrerat sin verksamhet framåt i förädlingskedjan. Dessa produktbyten, sammanslagningar och vertikala utbyggnader kan förmodas få mycket stor betydelse för de berörda

branschernas och hela den svenska industrins konkurrenskraft i framtiden.

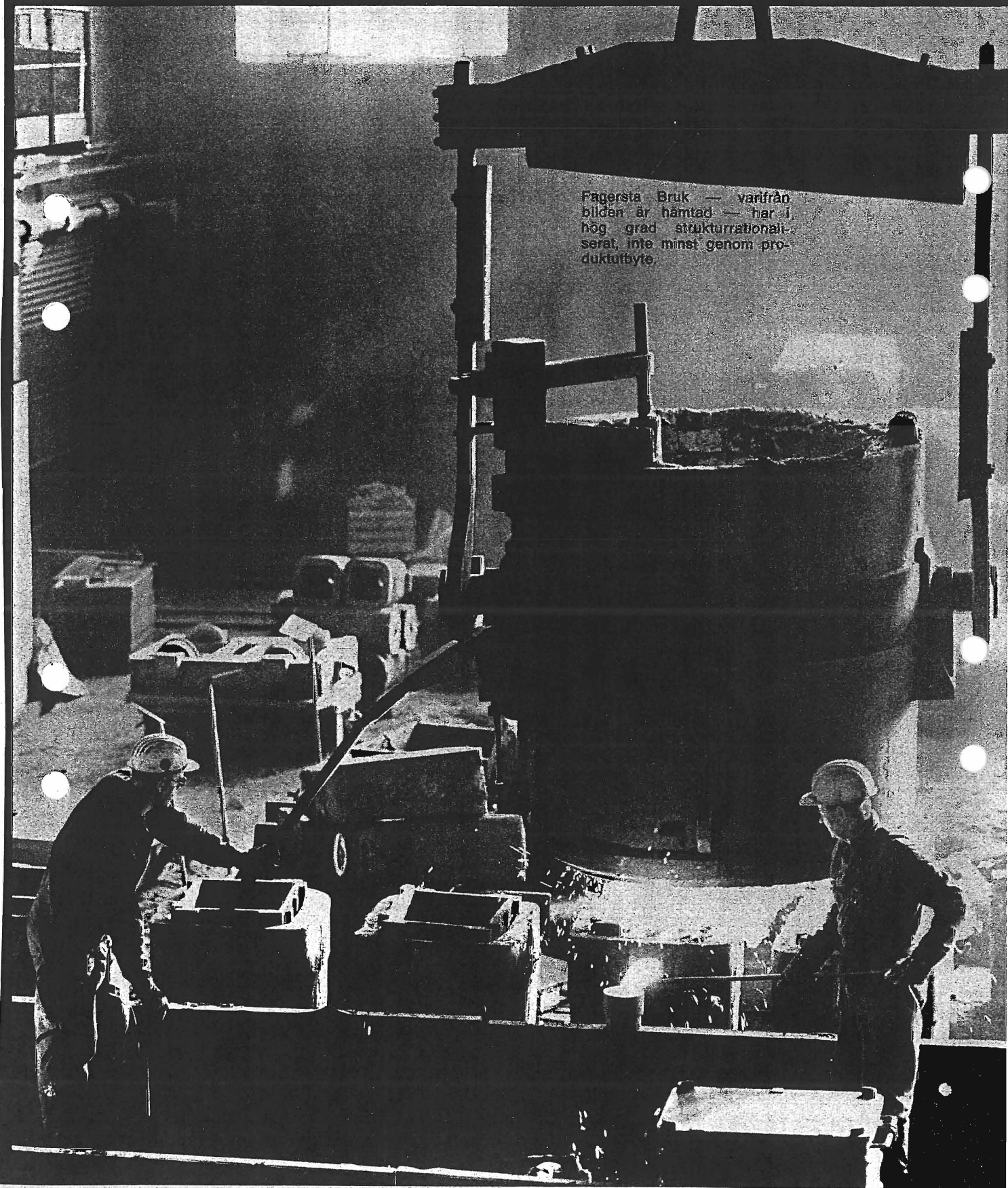
Industrins strukturuomvandling drivs fram av en mängd krafter som i stort sett ligger utanför de enskilda industriföretagens och till och med enskilda länders möjlighet att påverka. För närvarande tyder ingenting på att dessa drivkrafter skulle tendera att minska i styrka och omfattning — snarare tvärtom. Det finns därför anledning att tro att vi också under den närmast överblickbara framtiden får uppleva en betydande strukturförändring inom industrin i form av bl a nedläggningar, fusioner och sammanslagningar. För detta talar också de ökade ambitionerna på det näringspolitiska området liksom företagens egna ökade kunskaper när det gäller den många gånger svåra och ömtåliga teknik som krävs för att genomföra en strukturrationalisering.

Denna framtidsbild av fortsatt intensiv strukturuomvandling rymmer naturligtvis en mängd element av såväl positiv som negativ karaktär för samhällets skilda intressenter. Utan att närmare gå in på någon detaljskildring av dessa konsekvenser kan man konstatera att alla parter, inte minst arbetstagsidan i företagen, gör klokt i att planera för en fortsatt industriell strukturuomvandling med allt vad detta kan innebära på gott och på ont. ■

Antal företagssamgåenden inom industrin 1946—1968.

Struktumvandlingen inom industrin kommer att fortsätta i samma takt som hittills, hävdar vår kanske främste expert på området, civilekonom **Bengt Rydén**, Industriens Utredningsinstitut. □ I anslutning till denna översiktsartikel intervjuar **Inger Eklöf** några industriledare med praktisk erfarenhet av struktumvandlingen. Hon har även talat med de fackliga företrädarna på respektive företag.

Fagersta Bruk — varifrån bilden är hämtad — har i hög grad strukturrationaliserat, inte minst genom produktbyte.